

AB'nin ve Hıristiyanlığın sınavı: İslam'la bir arada yaşama

ALİ BULAÇ

Türkiye'nin "tam üyelik süreci"nin tartışıldığı en hararetli günlerde genişlemeden sorumlu komisyon üyesi Günter Verheugen, "Eğer Türkiye, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde üstüne düşen yükümlülükleri yerine getirecek olursa onu tanıyamayacaksınız. Birkaç yıl içinde Türkiye bambaşka bir ülke olup çıkacak" demişti. Aynı Verheugen, ilk kez Vatikan'da Türkiye hakkında görüşme yaptıktan sonra gazetecilere şu açıklamayı yaptı: "Türk hükümeti, AB'ye girmek istiyor. AB sürecinde atılan her adım iyidir. Ama temel haklar üzerinde Türkiye'nin çok fazla problemi var. Bunlardan bir tanesi de elbette din özgürlüğüdür. Türkiye'de din özgürlüğü yoktur." (Hürriyet, 9 Mayıs 2003.)

Bu demecin bir anlamı vardı; çünkü üst düzey bir AB yetkilisi ilk defa Türkiye'ye ilişkin olarak "din özgürlüğü"nden bahsediyordu. Verheugen, bununla da yetinmeyerek, Türkiye'nin AB'ye tam üye olabilecek 27. ve "son ülke" olduğunu belirttikten sonra "İslamiyet" konu-

sunda da şu hususların altını çiziyordu: "AB kapısı her kültüre açıktır. İslamiyet de, Hıristiyanlık ya da Yahudilik gibi Avrupa'nın bir parçasıdır. Bence Avrupa'daki tüm dinler eşit haklarla bir arada olmalı. İslamiyet de Avrupa tarihi, geleneği ve kültürüne aittir. Türkiye gibi laik ve Müslüman bir ülkenin de AB'ye alınmasını, kriz bölgelerindeki gelişmelerden dolayı faydalı görüyorum." (Yeni Şafak, 8 Mayıs 2003.)

İlk defa "ev ödevi"ni doğru dürüst yapması halinde, Türkiye'nin 2010 veya 2011'de tam üye olacağını söyleyen Verheugen, üyelik önünde temel bir engel teşkil eden birkaç ana sorundan birine parmak basıyordu. Türkiye'nin tam demokratikleşme çerçevesinde "idari yapısının değiştirilmesi", "kamu reformu", "askerlerin siyaset üzerindeki etkisi" ve "din özgürlüğü" bu ana sorunları teşkil etmektedir.

Süreç, müzakerelere başlama aşamasına girmeye başladığından beri kamu reformu ve asker-sivil siyaset ilişkisi gündemdeki yerlerini

dikkati çeken husus, politik ve toplumsal konumu "laik" olan Verheugen'in Türkiye'nin AB üyeliği konusunu Papa II. Jen Paul ile görüşmesinden sonra bu açıklamayı yapmasıdır.

almaya başladılar. Ama "din özgürlüğü" gibi temel bir konu hâlâ her iki tarafça yeterince gündeme alınmış değil. Çoğu kişi, biraz da suçlu Müslümanlarda arayıp dinî hayatlarını ve dinî hayatın yaşanmasını gerekli kılan pratikleri ciddiye alan geniş çevrelerin, bu konuda karşılaştıkları sıkıntıları AB'nin çeşitli platformlarına taşıma becerisini gösteremediklerini iddia ediyorlar. Bunun sebeplerinden biri, AB'nin her şeyi iyi bilmesine rağmen yeterince duyarlı davranmadığı, hatta çifte tutum içinde olduğu yolunda bir kanaatin var olmasıdır. AB'nin "yeterince duyarlı olmadığı"ni düşünürüz; ama eksik bilgilere sahip olduğu yo-

lundaki gerekçeyi yeterince inandırıcı bulmak çok zor. Nitekim Verheugen, bir çırpıda sorunun genel çerçevesini çizebilmiştir. Ayrıca Nisan-2003'te Avrupa Parlamentosu Türkiye raporörü Arie Oostlander, hazırladığı raporda "üyelik sürecinde iki büyük engelin Kemalizm ve aşırı laiklikten kaynaklandığı"ni açıklamıştı.

Verheugen'in "İslamiyet'e ilişkin ortaya koyduğu (yeni) yaklaşımlar" bir perspektifin ilk işaretleri sayılabilir. "İslamiyet'in Avrupa'nın tarihi, kültürü ve geleneğine ait olması" fikri geniş katılımlı ve belli derinlikte ele alınması gereken entelektüel bir konudur. Tartışmaya açık olsa bile, hemencecik reddedilemez. Eğer İslamiyet, Batı'nın tarihsel ve kültürel stokları içinde yer alıyorsa, bunun bugünkü modern dünyanın pratiğinde alacağı yerle ve konuyla yakından ilgisi var.

Yine eğer AB'nin kurmaya çalıştığı yeni konseptte "İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi eşit haklara sahip bir konumda" ele alınacaksa, bunun hem Batı'nın bugün benimsediği temel dinî hak ve özgürlüklerle, hem de Türkiye'de devleti ve toplumsal hayatı derinden kontrol altına alan iktidar seçkinlerinin süregelen yaklaşımları ve tutumlarıyla yakından ilgisi olacaktır.

Burada dikkati çeken husus, politik ve toplumsal konumu "laik" olan Verheugen'in Türkiye'nin AB üyeliği konusunu Papa II. Jen Paul ile görüşmesinden sonra bu açıklamayı yapmasıdır. Hiçbir zaman açıktan telaffuz edilmese de, hakikatte Papa, AB'nin genişleme sürecini tamamlaması ve büyük bir entegrasyon olarak ortaya çıkması meselesinde önemli rol oynamaktadır. Papa, dünyadaki bütün Katoliklerin dinî lideridir. Hıristiyanlık içinde örgütlü dini temsil eder. Her ne kadar Ortadoksluk'ta da dinî lider (Patrik) önemliyse de, birbirinden ayrılmış kiliseler Ortadoksluğun gücünü zayıflatıyor. Protestan kiliselerinin ise papalık türü bir kuruma sahip olmadıklarını biliyoruz. İkincisi, Papa, başından be-

ri AB Anayasası'nda "Hıristiyanlığın kurucu bir değer" olmasının zikredilmesini istemişti. Bu da kaçınılmaz olarak Müslüman bir ülkenin üyeliğini zorlaştıran bir husustur.

Ancak söz konusu görüşmeden anlaşılacak ki, Vatikan'ın başı Papa, Türkiye'nin AB üyeliğine bir tür "vize" vermiş görünüyor. Ve görüşme sonrası yapılan açıklamada "İslamiyet'in Avrupa'nın gelenekleri ve tarihi içinde yer aldığı", ayrıca "Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi eşit haklara sahip olduğu" zikredilmiş.

Bu açıklamada yer alan hususlar her üç semavî dinin tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder mi? Her üç din arasındaki ihtilaf doğrudan akideyle ilgilidir ve bu dinlerin üzerine oturduğu kelâmî/teolojik zemin kendi meşruiyetlerinin temel gerekçelerini teşkil eder. İkinci Vatikan Konsili, tarihte ilk defa "İslam'la diyalog kurma" kararı almış ve bu amaçla bir seksiyon kurmuştu. Yine, Papa'nın sükutu ile "İslamiyet'in Hıristiyanlık ile eşit haklara sahip olduğu"nu beyan ettiğini düşünebilir miyiz? Bu da son derece kuşkulu bir soru. Bu, Hıristiyanlık açısından ciddi anlamda teolojik sorun teşkil ediyor. Müslümanların nokta-i nazarından, İslamiyet, Hıristiyanlığı ve Yahudiliği içeriyor. Kur'an, "Ehl-i Kitap" olarak isimlendirdiği bu iki din mensubunu "kitaplarının bir bölümünü tahrif etmeleri ve öyle olmakla beraber yeterince kitaplarına göre amel etmemeleri" dolayısıyla eleştiriyor. Ama Tevrat ve İncil Allah'ın Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya vahyettiği kitaplardır; Kur'an onları tasdik ediyor. Tevrat'ın ve İncil'in vahy olduklarını kabul etmeyen, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliklerini reddeden kişi, İslam dininin de temel hakikatlerinden birini reddetmiş olur; dinle ilişkisi kesilir.

Dinlerin kelamıyla ilgili bu temel hususların farklı dinlere mensup toplulukların bir arada yaşamasıyla yakından ilgisi var. Kur'an'ın çizdiği bu genel çerçeve sayesinde ki, tarihte Hıristiyanlar ve Yahudiler İslam toplumlarında

güven ve huzur içinde yaşamışlar. İslam fıkhında "başka dinden olanlarla bir arada yaşama ve karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi" konularında akıllara durgunluk verici kapsamda zengin bir literatür var. Hıristiyanlık ise bu tecrü-

İslam fıkhında "başka dinden olanlarla bir arada yaşama ve karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi" konularında akıllara durgunluk verici kapsamda zengin bir literatür var. Hıristiyanlık ise bu tecrübeden mahrumdur

beden mahrumdur ve sözgelimi Protestanlık ortaya çıktığında bile kıta nüfusunun 1/3'ünün hayatına mal olan mezhep savaşları çıkmıştı. Modern Batı hukukunun bu konuyla ilgili geliştirebildiği tek statü "azınlık"tır ve Kopenhag Kriterleri bile "azınlık" statüsünü öngörmektedir. Çoğu kişinin sandığının aksine İslam fıkhına göre gayr-ı müslimler "azınlık" değildir, "zımmî"dir. "Azınlık (ekalliyet)" modern Batı ile tanıştıktan sonra literatürümüze girmiştir.

Şimdi, eğer dile getirildiği gibi İslamiyet; Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi, AB içinde "eşit haklar"a sahip olacaksa, bu AB'nin bugüne kadar geliştirdiği konseptle ve Türkiye'nin "laiklik modeli"yle de çok yakından ilgili olacaktır. Nitekim Verheugen, "Türkiye'de din özgürlüğü olmadığını" söylemiştir.

AB'nin din gerçeği

Bütün bunlar göz önüne alındığında şu ortaya çıkar: AB'nin Türkiye'yi tam üyeliğe kabul etmesi, şimdiye kadar herhangi bir aday ülkeyi üyeliğe kabul etmesinin çok ötesinde bir anlama sahip olacaktır. Gelmiş olduğu nokta bakımından Avrupa "din gerçeği"ni yeni sayılabilecek bir perspektiften algılamaya ve konumlandırmaya çalışmaktadır. Bunun gözden kaçırılmaması lazım.

Kabul etmek lazım ki kendi çalkantılı tarihi göz önüne alındığında Avrupa; Katolikliği, Ortodoksluğu ve Protestanlığı bir araya getir-

mekle çok önemli bir adım atma başarısını göstermiş bulunmaktadır. Bu tarihsel bir teşebbüstür.

Söz konusu başarının sağlanmasında kurumsal dinin devletle olan ilişkisinin geçirdiği tarihi aşama ebette önemli rol oynamaktadır. Hem oturmuş ve genel kabul görmüş gibi gözüken "Kilise-devlet ilişkisi" hem de yasal düzenlemelerle güvence altına alınmış bulunan "din ve vicdan özgürlüğü" bunda etkileyici bir role sahiptir.

Bu doğrudur; ancak modern dünyaya sağladığı eşsiz katkı ve bugün de göstermekte olduğu uyum açısından Protestanlığı hariç tutarsak, Hıristiyanlığın iki mezhebinin (Katoliklik ve Ortodoksluk) genel bir suskunluk içinde olduğunu ve günün birinde tarihin yine eskiden olduğu gibi "kutsal bir mecra"ya gireceği beklentisinin hep canlı tutulduğunu da unutmamak lazımdır. Başka bir bağlamda da olsa Papa II. Jean Paul şunları demektedir: "Tanrı'nın sessizliği, tarihi, yoldan çıkmışlara bıraktığı veya olaylara umursamaz kaldığı anlamına gelmi-

Protestanlığı hariç tutarsak, Hıristiyanlığın iki mezhebinin (Katoliklik ve Ortodoksluk) genel bir suskunluk içinde olduğunu ve günün birinde tarihin yine eskiden olduğu gibi "kutsal bir mecra"ya gireceği beklentisinin hep canlı tutulduğunu da unutmamak lazımdır.

yor. Tarih, gizli güçlerin veya baskıcı güçlerin elinde değildir. Son söz Tanrı'ya kalmıştır ve son sözü Tanrı söyleyecektir." Papa, "Tanrı'nın sessizliği"ni -İslamî bir terimle ifade etmek gerekirse- "istidraç" olarak görmektedir.

Avrupa ve Hıristiyanlık içi sorun ne olursa olsun, bu şimdilik başarılı olduğu anlaşılan teşebbüs, ifadesini İncillerde bulan "Tanrı-Sezar ilişkisi"nin belki de teolojik düzeyde yeni bir tanımsal çerçeveye oturmasının Hıristiyanlık tarihi açısından başlangıç noktası sayılır. Tarihte kimi yerlerde "Tanrı Sezar'a hakim oldu

[Katolikliğin teokrasisi]", kimi yerlerde "Tanrı Sezar'ın hakimiyet alanı içinde kendine güvenli bir yer buldu (Bizans modeli)", kimi yerlerde de "Tanrı ve Sezar alanlarını birbirinden ayırdı (laiklik)". Hz. İsa'ya atfedilen bu cümlenin pratik/somut açılımı ve bu açılımda söz konusu olan üç ayrı dini kategori bütün Hıristiyanlık tarihini özetler.

Hıristiyan mezheplerini basit analogiler yaparak İslam'daki itikadî ve fikhî mezheplere benzetmek yanlış olur. Gulat fırkalar hariç tutulacak olursa Sünnî, Şîî ve Zeydî mezhepler arasında ortak noktalar ihtilaf noktalarından kat kat fazladır. Netice itibarıyla tamamen farklı yorum ve içtihatlarla dayalı olarak mezhepler teşekkül etmişlerdir. İslam'da mezhepler birer ekol hükmündedirler. Bu açıdan mezhepleri İslam genel çerçevesi içinde toplamak zaruridir. Hiçbir mezhep mensubu "Ehl-i Kible" olan bir başka mezhep mensubunu din dairesinin dışına çıkarma hakkına sahip değildir.

Hıristiyanlıkta söz konusu olan üç mezhep ise, sadece üç ayrı tarihsel ve politik tutuma işaret etmezler, ayı zamanda teolojik temel varsayımları itibarıyla bir tür "üç ayrı din"e işaret ederler. Politik tutumlar ve tarihsel tecrübeler, İsa'nın tabiatı etrafında ortaya çıkan teolojik (ilahiyata ilişkin) temel farklılıklara sonradan eklenmiş formasyonlardır. Asıl olan İsa'nın tabiatına ilişkin teolojik farklı inanç çerçeveleridir. Bu bütün Hıristiyanlık tarihinin en önemli sorunudur. Yeri geldikçe vurguladığımız üzere, Hıristiyanlık bir teolojidir ve tamamen Hıristiyanlığa özgü vasfı dolayısıyla teoloji bir başka dine, özellikle İslamiyet'e ve onun tarihsel tecrübesine nisbet edilemez. Bu yüzden İslam'da ilahiyat (teoloji) yoktur ve dininin referanslarını iyi bilen hiçbir Müslüman bilgin kendini "İlahiyatçı" tavsif edemez.

Bu anlamda AB içinde bir araya gelen Doğu, Güney ve Kuzey Hıristiyanlığı aslında üç ayrı dinin bir araya gelmesi anlamını ifade eder.

Hıristiyanlığın AB Anayasasında aslî kurucu unsur olmasını isteyen Papa ve diğerleri, tarihte farklılaşmış üç ayrı teolojinin muhtemelen yeni bir çerçevede nasıl bir araya geleceklerinin de hesabını yapmış olmalılar. Sorun Hıristiyanlık içi karmaşık bir alana işaret etmektedir. Türkiye'nin "İslamî kimliği" bu karmaşık alanın merkezî konusudur.

Türkiye'nin tam üye olması ve AB'nin genişleme sürecini tamamlaması durumunda bunun genel dinî hayat üzerinde nasıl bir etki doğuracağı, dinler ve mezhepler arasında hangi düzeylerde karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişkiye yol açacağı bu günden -hipotetik de olsa- üzerinde durulması gereken bir konudur.

Avrupa'da tarihsel olarak yaşanmış tecrübelerden farklı olarak iki yeni gelişmenin vuku bulacağı beklentisi içinde olabiliriz: Bunlardan biri, her birisi neredeyse tamamen farklı bir dinî çerçeveye dayanmakta olan Hıristiyanlığın üç ayrı mezhebinin (Katoliklik, Ortodoks-luk, Protestanlık) bir arada ve ortak bir siyasî birlik içinde yer alması; diğeri, tarihsel rekabetin "büyük hasmı" durumunda olan İslamiyet'in de Türkiye dolayımında Hıristiyanlıkla yan yana ve Verheugen'in deyimi ile "eşit şartlar"da Birlik'e katılacak olmasıdır.

Genel olarak dinler, dinler tarihi ve dinlerin bugün almış oldukları pozisyonlar açısından son derece önemli bir gelişmedir bu. Burada sorulacak olan soru şudur: Böyle bir tecrübe yaşanabilecek midir ve buna bağlı olarak bu tecrübelerden nasıl bir sonuç elde edilecektir?

Ateist, agnostik ve bazı deist sosyal bilimcilere göre, bundan sonra modern dünyanın temel yapılarının sürmesinde dinlerin herhangi bir etkisi olamaz. Bu fikir 19. yüzyıldan kalma yanlış bir kanaattir. Halen hem Türkiye'de hem dünyada bunun çok sayıda taraftarı vardır.

19. yüzyıl pozitivisminden mülahem bu kanaate göre, modernleşme, dinin etkilerini küçültüp

Hıristiyanlığın AB Anayasasında aslî kurucu unsur olmasını isteyen Papa ve diğerleri, tarihte farklılaşmış üç ayrı teolojinin muhtemelen yeni bir çerçevede nasıl bir araya geleceklerinin de hesabını yapmış olmalılar. Sorun Hıristiyanlık içi karmaşık bir alana işaret etmektedir. Türkiye'nin "İslamî kimliği" bu karmaşık alanın merkezî konusudur.

ufaltmakta, dev ekonomik ilişkiler ağının gelişmesiyle dinî hayatı marjinalleştirmekte ve mümkün oranda dini daraltılmış "özel alan"a itmektedir. Seküler modernleşme sosyal bilimciler ve onların etkisinde siyaset yapan siyasetçiler, süreç geç işlese de, sonuç itibarıyla insanlığın gelişmesi ve ilerlemesinin önündeki en önemli engel olan dinin ortadan kalkması açısından bu iyidir ve hiçbir şekilde aksi düşünülemez. Daha liberal bakış açısından hareket edenlere göre ise, söz konusu "kaçınılmaz gelişme" aslında "dine modern dünyada makul ve yetinebileceği bir yer vermesi" bakımından olumludur. Devletler din ve dinî hayat üzerinde baskı kurdukça din siyasallaşıyor, onun modern dünya ile uyum sağlama, başka bir deyişle "kendine ait makul/marjinal alan"a çekilmede gecikmeler oluyor. Türkiye'de sosyolojinin klasik verilerini başarıyla kullanan Taha Akyol, bunun önde gelen savunucularından biridir.

Neredeyse herkesin tartışmasız kabul ettiği ve adeta bir postula kabul ettiği bu fikrin doğruluğu tartışmalıdır. Gözlemlenebilen veriler bu iddiayı yanlışlıyor. Güney ve Kuzey Amerikan kıtasında Hıristiyanlık insanların hayatında etkili olan bir dindir. Komünizmin çökmesinden sonra eski Sovyetler'de dinî canlanma kimsenin dikkatinden kaçmıyor. Afrika'da Hıristiyanlık ve İslamiyet açık rekabet halinde bulunuyorlar. Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm vb. doğu dinlerine belli belirsiz bir ilgi var. Yahudilik ve İslamiyet açısından da dinî tefekkür, dinî hassasiyet giderek artıyor. İslam dünyasında İslamiyet, modern dünya karşı-

sında bir duruşun, bir varoluş mücadelesinin en etkili ifade biçimidir. Kentleşme, endüstrileşme, eğitim, iletişim, müzik, spor, tüketim ve benzeri yeni alışkanlıkların yaygınlaşması; bunların yeni kültürler ürettiği, en eski zamanlardaki pagan inanç şekillerini ve seremonileri modernize ettiği bir gerçek olmakla beraber, dinler bunlara karşı insanları eleştirel bir tutum almaya sevk ediyor; insanoğluna yeni anlam haritaları sunuyor. Dinlerin kaydettiği bu yüksek performansın karşılıksız kaldığı söylenemez, aksine popüler pagan (modern putperest) kültüre alternatif kültür biçimlerinin gelişmesine imkan sağlıyor.

Dinî hayat ve modernlik arasındaki ilişkinin çapraz istikamette geliştiği iddiasının tek somut kanıtı Avrupa'daki durumdur. Dinin mo-

Kentleşme, endüstrileşme, eğitim, iletişim, müzik, spor, tüketim ve benzeri yeni alışkanlıkların yaygınlaşması; bunların yeni kültürler ürettiği, en eski zamanlardaki pagan inanç şekillerini ve seremonileri modernize ettiği bir gerçek

dernlik tarafından önemsizleştirildiğine ilişkin örnek verilirken hemen Avrupa ve özellikle Kuzey ülkeleri gösteriliyor. Oysa bu örnek söz konusu iddianın tam aksine işaret ediyor. Çünkü belki de ilk defa Avrupa bu seviyede Hıristiyanlaşmaktadır. Türkiye'nin hakikî veya nominal olsun, Müslüman kimliği Avrupa'yı kendi diniyle, vicdanının derinliklerine sürüp tümüyle pasifize ettiği diniyle de yüzyüze getirmektedir. Bunun Avrupa için yeni bir tecrübe olduğunu söylemek mümkün.

Avrupa'da dinî hayatın zayıf olduğu yolundaki görüş modernliğin başarısına ve dinin modern süreçlere bağlı olarak belirgin gerileyişine kanıt olarak gösterilir. Ele alınan temel kriter, insanların giderek daha az kiliseye gidiyor olmasıdır. Hollanda, Danimarka vb. ülkelerde kendini "dinsiz" veya "ateist" tanımla-

yanların sayısında gözlenebilir bir artış var. "Ateist" kategoriyi bir kenara bırakacak olursak, "dinsiz" veya "kilisesiz" tanımlamasının ne anlama geldiğini ayrıca ele almak gerekir.

Söz konusu fenomen Katolik ve Ortodoks ülkelerden çok Protestanlığın yaygın olduğu kuzey ülkelerinde söz konusu oluyor. Ama bu neyin ifadesidir? Sahiden Avrupa'nın hayatında, varlık telakkisinde din tümüyle etkisini mi kaybediyor, yoksa hiç beklenmedik bir biçimde Avrupa, "yeni bir dini karşılaşma ve tecrübe"nin eşiğine mi adım atıyor?

1960 yılına kadar modernleşme süreçlerinin zaman içinde dinî hayatı bütünüyle ortadan kaldıracaklarını düşünen ünlü sosyolog Peter L. Berger, bugün tam aksini iddia ediyor. Sosyoloji biliminin önemli isimlerinden biri olan Berger, 30 sene içinde temel bir konuda açıkça yanıldığını ve görüş değiştirdiğini itiraf eden ender sosyologlardan biridir.

Berger'e göre eskiden düşündüğünün aksine modernlik bütün dünyada olduğu gibi Avrupa'da da dinî hayatın gelişmesine katkıda bulunuyor. Asıl gerilemekte ve kriz içine girmekte olan din değil sekülerizmdir. Modernlik dinle el ele yoluna devam ediyor, sekülerizm ise bütün temel varsayımları itibariyle derin bir aşınmaya uğruyor.

Bu çarpıcı gelişmede Avrupa özel bir öneme sahiptir. Çünkü son araştırmalar Avrupa'nın tarihinde hiç olmadığı kadar dindarlaştığını düşünüyorlar. Hıristiyanlığın "altın çağı" olarak kabul edilen Orta Çağ'da Avrupa'da zaten Hıristiyanlığın ciddi bir etkisi yoktu. Herhangi bir İskandinav ülkesinde krallığın Hıristiyanlaşması demek soyluların vaftiz olması ve kilisenin hükümranlığının resmî kabulü demektir. Halk genelde eski pagan inanç ve seremonileri devam ettirmiş, putperest gelenek ve törenleri zayıf bir biçimde Hıristiyanlıkla bir arada yürütmüştür. İlk defa modern zamanlarla birlikte belirgin bir şekilde Hıristiyanlık halkın da dini olmuştur. Bu açıdan Andrew

Greeley'in dediği gibi, "modernlikle Avrupa'nın Hıristiyanlıktan uzaklaşması söz konusu değildir. Çünkü zaten Avrupa'nın Hıristiyanlaşması diye bir şey yoktu. Hıristiyan bir Avrupa hiçbir zaman olmadı.

Modernlik Hıristiyanlığa iki önemli katkı sağladı: Biri Kilise'nin siyasî iktidardan ayrılmasıyla dinin sivilleşme sürecine girmesi, diğeri yaygın eğitim ve iletişimle dinin kaynaklarıyla halk kitlelerinin daha kolay düzeylerde buluşma imkanlarını elde etmesi.

Sağladıkları faydalar yanında tarihte Yahudiliğe "doktrin", Hıristiyanlığa "resmi yorum" ve Müslümanlığa "siyasî iktidarlar" büyük zararlar verdiler. Tarihte siyasî iktidarlar İslamiyeti suistimal etti, modern zamanlarda da ağır bir baskı altında tutmaktadırlar. Bu anlamda İslamiyet'in her şeyden çok özgürleşmesine ve sivilleşmesine ihtiyacı var.

Kilise devletle ve iktidarla iç içe olduğu sürece halktan kopuktu. Laikleşme, Kilise'nin halka dönmesini sağladı. Fakat tarihsel tecrübesi ve ısrarcı olduğu "yorum" halk ile Kilise arasındaki mesafenin kapanmasını bir türlü sağlamadı. Diğer kötü hatıralar (Engizisyon, aforoz vb.) aktüel tutumu olumsuz etkilemeye devam ediyor. Kiliselerin müntesiplerindeki azalma bunun sonucudur. Ancak Hıristiyan dünyada iki esaslı eğilim uç veriyor ki bu zaman içinde halkın Hıristiyanlık telakkisinde derin bir dönüşüme yol açacak gibi görünüyor. Biri, "İncil etrafında toplanan Kilisesiz Hristiyanlar"ın sayısındaki artış; diğeri, giderek Hıristiyan teolojisinde Tevhid (Tanrı'nın birliği ve teklifi) fikrinin genel kabul görmeye başlaması. Bu muhtemelen Hıristiyanlığın kendi ilk ve sahil inanç temeline dönmesi, Bediüzzaman'ın "tasaffi" dediği sürece girmesini hızlandıracaktır. AB içindeki dinlerin buluşması İslam kelamı ile Hıristiyanlığın teolojisi arasında dönüştürücü bir diyaloga yol açacak ve bunun etkileri olacaktır. Avrupa'yı bekleyen önemli karşılaşma ve yeni tecrübe budur.

İslam son 200 senedir Avrupa ile eşitsiz bir ilişki içinde olup kendine ait olmayan bir paradigma üzerinden kendini tanıma tecrübesini yaşamaktadır.

AB'nin zor lokması

Nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin (Türkiye) teolojik zemini Hıristiyanlığa, kültürel anlam çerçevesi Fransız Devriminin ideallerine ve Aydınlanma felsefesine, politik formasyonu liberal demokrasiye dayanan bir birliğe üye kabul edilmesinin birçok açıdan anlamı var. Bu, herhangi bir Hıristiyan ülkenin üyeliğinden farklıdır. AB, Türkiye konusunda karar vermeye çalışırken görünür ve anlaşılabilir siyasî, iktisadî, hukukî ve idarî sebepler dışında açıkça telaffuz etmediği faktörleri de göz önüne almaktadır. Tarihî ve modern Avrupa'yı bir bütün olarak düşündüğümüzde bunu doğal kabul etmek lazım.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, bu ilginç süreçte hem Hıristiyanlığın üç mezhebi bir çatı altında toplanmakta, hem de Verheugen'in açık beyanıyla Müslümanlığa da "eşit şartlar"da yer açılmaktadır. Bu demektir ki, Hıristiyanlık ile Müslümanlık tarihte gözlemediği üzere "karşı karşıya gelmeyecekler", aynı entegrasyon içinde yer alarak, hem yüzleşecekler hem de yeni bir tarihsel teşebbüsün tecrübesini birlikte yaşamaya çalışacaklardır.

Böylesine ilginç ve şimdiden nasıl sonuç vereceği kestirilemeyen bir tecrübe üzerinde çokça düşünmeye değer. Öyle olmakla beraber, Türkiye ve genelde İslam dünyasının herhangi türden bir tecrübe sürecinde Avrupa'ya göre çok daha zengin stoklara sahip olduğunu söylemek mümkündür. İslam son 200 senedir Avrupa ile eşitsiz bir ilişki içinde olup kendine ait olmayan bir paradigma üzerinden kendini tanıma tecrübesini yaşamaktadır. Bilincin

tahriri gibi trajik sonuçlar verse de, bu sayede Müslümanlar, modern zamanlarda Batı ile kurdukları her ilişki biçiminde kendileriyle yüzleşme sürecini yaşama fırsatını elde ettiler. Batının ise bu zaman zarfında İslam'la olan ilişkisi "ötekiyi tanımlamak" tan ibaret oldu, neredeyse bununla sınırlı kaldı.

Avrupa, İslam'ı tanımladıkça ona müdahale etme hakkını kendinde buldu. Geline son noktada Batı'nın en büyük güç temerküzünü temsil eden Amerika İslam'ı küresel sürecin kenarına, hatta dışına itmenin paradigmatik ve stratejik imkanlarını araştırıyor. İslam'ın önüne konan iki alternatif, ya sopa ile sindirilmeyi kabul etmek ya da yine sopa ile sistem içinde kendisine gösterilen yerde usluca oturmak. ABD, İslam'ı ötekileştirdikçe küresel hegemonyasına mesruiyet zemini inşa ediyor. Sanki son 500 senede yaşanmış olan sömürgeci tarihin hiçbir anlamı ve öğretici sonuçları yokmuş gibi klasik sömürgeci görüş ve yönlemlere rucu ediyor.

Avrupa'nın İslam konusunda kafası karışık. Bir yandan Türkiye üzerinden kendi kimliğini sorguluyor, diğer yandan temel bir politika değişikliğine doğru gidiyor ve bu arada kontrolü güç bir sürece girip kendi içine kapanıyor.

İşte tam bu sırada geleneksel modernliğin temsilcisi durumundaki Avrupa İslam'la yüzleşmeyle karşı karşıya geliyor. Tam üyelik konusunda Avrupa'yı düşündüren sadece Türkiye'nin nüfusunun yüzde 45'inin tarımda çalışıyor olması veya -soyut insan anlamında- 70 milyonluk devasa beşerî potansiyele sahip olması değil, Müslüman kimliğinin Avrupa'nın tarihî hafızasında yer etmiş olan kadim tortuların su yüzüne çıkmış olmasıdır. Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde siyasî, ekonomik ve hukukî mevzuatla ilgili sorunlarına bir şekilde çözüm bulunabilir. Fakat iki dünyanın karşı karşıya gelen tarihsel hafızaları birbirlerini yeni

bir biçimde algılama güçlüğü çekiyorlar.

Aslında Avrupa Türkiye üzerinden kendini sorguluyor, kimliğini var kılan parametrelerin bir iç hesaplaşmasını yapıyor. Bu seferki tanımlama girişimi Avrupa'nın Türkiye'ye dönük girişimini değil, kendini tanıma ve belki de yeni bir tanımlama sürecine tabi tutma girişimidir. Bununla hiç de kolay olmadığını teslim etmek lazım.

Türkiye, tarihî hafızası ve bunun inşa ettiği bilinç altı; somut insanlardan müteşekkil 70 milyonluk Müslüman nüfusu; ve daha farklı bir harita çiziminden tamamen "merkez" olan jeo-stratejik konumuyla AB'ye tam üye olmaya çalışıyor. AB, böyle bir ülkenin adaylığı karşısında bir tereddüt denizinde çalkalanmaz da ne yapar!

Avrupa'nın İslam konusunda kafası karışık. Bir yandan Türkiye üzerinden kendi kimliğini sorguluyor, diğer yandan temel bir politika değişikliğine doğru gidiyor ve bu arada kontrolü güç bir sürece girip kendi içine kapanıyor. Almanya'da Müslüman dünya ile diyalogtan sorumlu ofis komiseri Günter Mulack, Avrupa'da İslamiyet'in saldırgan bir din olarak anlaşıldığından yakınıyor. Buna mukabil İslam dünyası da Batıyı "yeni bir Haçlı tehditi" olarak görüyor. Bu "Haçlı-cihat karşıtlığı" belki de öngörülen "medeniyetler çatışması" tezinin çerçevesini oluşturuyor.

Açıkça altı çizilmesi gereken husus şu ki 1960'dan bu yana Avrupa, Müslüman göçmenler üzerinden İslam'la olumlu bir ilişki kuramadı. Bu, pratik düzeyde kabul edilebilir bir modelin ortaya çıkması bakımından önemli bir fırsattı. Resmî rakamlara göre Almanya'da 3,2 milyon Müslüman var, bunun 2 milyon 800 binini Türkiye'den. Alman üniversitelerinde 24 bin Türk öğrenci okuyor, okullarda okuyan öğrenci sayısı da 500 bin. Bu büyük bir yekun. Mulack'a göre herkes dinini iyi yaşaması lazım; ama bunun şartı Anayasa'nın çerçevesi içinde kalmak. "Eğer dinî bir vecibe ile herhangi bir anayasa hükmü çelişirse, ne olacak? Mulack'ın cevabı şudur: "Anayasa tercih edile-

cektir. Çünkü anayasa Almanlar tarafından kabul görmüştür ve Müslüman azınlığa göre çoğunluğun iradesini yansıtmaktadır." Bu durumda Müslümanların "azınlık" olduğu hükmen kabul ediliyor. Bu hiçbir şekilde sorunu çözmeye yarayacak bir çerçeve sunmuyor. Yukarıda da belirtildiği üzere, İslam tarihinde ve Osmanlı'da gayri Müslimler azınlık değildi, Millet sistemi içinde özerk bir toplumsal kategoriye sahipti. Azınlık (ekalliyet) 19. yüzyılda Batı hukuku ile bizim literatürümüze girmiş bulunmaktadır. Avrupa'nın elinde "azınlık"tan başka bir seçenek yok. Kopenhag Kriterleri'nin üç sac ayağından biri "azınlık hakları"nın korunmasıdır. Avrupa, bunu açıkça telaffuz etmese de Türkiye'ye ileride AB'nin tam ve eşit üyesi değil, göçmen işçiler gibi bir tür "azınlık" gözüyle bakmaktadır.

Müslümanların Alman toplumuna ve genelde Avrupa sistemine uyumunu mümkün kılacak yegane yol "entegrasyon" olarak ifade ediliyor. 1990'larda "çokkültürlülük" revaçtaydı. Çokkültürlülük, farklılıkların kabulü temelinde toplumsal uyumu öngörüyordu. Türkiye'nin AB üyeliği süreci ilerledikçe çokkültürlülük geri plana çekilmiş, bir türlü tanımlanamayan entegrasyon geri gelmiş bulunuyor. Almanlar, Hollandalılar ve Fransızlar için entegrasyon için iyi bir dil ve eğitim gerekir. Fakat burada entegrasyon, "toplumsal uyum"dan çıkıp, "büyük gövdenin içinde erime" taleplerine dönüşüyor. Çünkü Müslümanların din dersleri ve dinî eğitim sorunları çözülmüş değil, ancak genel sistem içinde yer alabiliyorlar; okul sisteminde varolan kategorileşme onları sistemin alt grupları arasına itiyor. Başörtüsü yasağı giderek yaygınlaşıyor; üniversiteler dışında artık neredeyse her yere giriyor. Kız öğrenciler ancak başlarını açarak ilk, orta ve liselere gidebiliyor, kamuda çalışan Müslüman bayanlar da başlarını açmak zorunda kalıyor veya işlerini kaybediyor. Bu da entegrasyonun bir tür eritme (asimilasyon) şeklinde anlaşıldığını gösteriyor. "Uyum"da

herkes kendi farklılığını koruyarak toplumsal hayata katılır; "asimilasyon anlamındaki entegrasyon"da ise farklılıklar tamamen ortadan kalkar. Bu ne çoğulculuktur ne de farklılıkların veri olarak kabul edilmesidir.

Avrupa, bunu açıkça telaffuz etmese de Türkiye'ye ileride AB'nin tam ve eşit üyesi değil, göçmen işçiler gibi bir tür "azınlık" gözüyle bakmaktadır.

Bütün bunları, özellikle somut örnekler olarak başörtüsü yasağını ve yeni entegrasyon politikalarını 11 Eylül'de yaşanan olaylara ve şimdi Batılı kamuoyunun "İslam korkusu"na bağlamak mümkün mü? Tek başına kuşkusuz hayır!

Avrupa'yı İslam konusunda çatışmacı konseptte yeni bir tutum alışı sevkeden bir kaç ana sebep var: Bunlar da konjonktürel, tarihî ve paradigmatik olarak üç ana grupta toplanabilir.

Konjonktürel olan 11 Eylül saldırısının adeta bir travmaya yol açmış olmasıdır. İslam bir ke-re daha ve fakat bu sefer uzun zamana yayılacak yeni ön yargılara yol açacak biçimde terörle özleştirilmiş bulunuyor. Medyatik uçak saldırılarıyla ikiz kulelerin feci çöküşünden sonra "İslam, terör, şiddet ve saldırganlık" bir arada anılıyor. Sanki her an herhangi bir batı şehri benzer bir saldırıya uğrayabilecekmiş gibi, ortada görülmeyen, ama havada gezinen bir terdirgintlik söz konusu. İslam dünyasındaki her şiddet ve terör olayı medya tarafından mercek altına alınıyor, olabildiğince büyütülüyor ve yeni bir korku unsuru olarak kitlelerin bilincine zerkediliyor. Almanya Müslümanları Merkez Konseyi Başkan yardımcısı Muhammed Aman H. Hobohm, "şimdilerde bütün Almanya'yı bir paranoya etkisi altına almış" diyor.

Süren tartışmalar belli belirsiz bir kanaatin oluşmasına yol açıyor. Zimnen inanılan ve artık zaman zaman ifade edilmekten çekinilmeyen husus şu: Batının zenginliğine ve kurduğu

maddî uygarlığa karşı Müslümanlar'da derin bir kıskançlık duygusu var. Bu uygarlık seviyesine ulaşmayı imkansız gördüklerinden bu mesafe onlarda derin bir nefrete dönüşüyor. Batılı yaşama tarzına şiddet ve teröre baş vurarak karşı çıkıyorlarsa, bu hiçbir zaman ona sahip olamayacaklarını düşündüklerindedir. Bu da onları yıkıcı, saldırgan ve vandalist bir ruh haline sürüklüyor. Bu özellikleriyle Müslümanlar, Batı uygarlığını ve yaşama tarzını tehdit ediyorlar. Batı'yı ve uygarlığı tehdit edenlere demokratik hak ve özgürlükler verilemez, çünkü bunları suistimal edecekler.

Meselenin salt Almanya ile ilgili yanı, bu ülkenin geçmişinde ırkçılığın ciddi bir sabıka teşkil etmesidir. Eğer Müslümanlar üzerinde baskı yoğunlaşır ve sahiden "İslam ötekileştirilir"se, ırkçılık daha geniş kapsamda nüksedebilir.

Ancak bu toplumsal katta ve bazı entelektüel çevrelerde söz konusu olan bir bakış. Devletler ve hükümetler için başka boyutunda. Şöyle ki: Bilindiği üzere politik olarak ABD, 11 Eylül'den azamî bir şekilde istifade etti. Afganistan ve Irak saldırılarından başka, 11 Eylül olayları ve halen süren şiddet hareketleri Amerika'nın bütün dünya üzerinde hegemonya kurarken başvurduğu temel bir gerekçe oldu. Şiddet ve terör Amerika için adeta bulunmaz bir fırsat oluşturuyor.

Avrupa, derin bir şekilde ABD'nin etkisi altında. Kamuoyları giderek İslam'a karşı daha duyarlı ve önyargılı hale geldi. Hükümetler de ABD'nin bu yeni hegomonik faaliyetinin gerisinde kalmak istemiyorlar. Eğer "İslamî terör"e karşı mücadele böylesine büyük avantajlar sağlıyorsa, onlar da bu mücadeleye katılıp paylarına düşeni almak istiyorlar. Çünkü artık terör, hem nüfuz sağlamanın gerekçesi hem de toplum üzerinde baskı kurmanın aracı haline gelmiş bulunuyor. Bundan sonra devletler daha çok

terör retorikine baş vuracak ve somut olarak terörü İslam'la özdeşleştireceklerdir.

Tam bu noktada Batı'nın sömürgeci tarihinde çok az pay almış Almanya'nın kafasının karışık olduğunu söylemek mümkün. Sanki iki tercihle karşı karşıya bulunuyor: Ya geçmişte olduğu gibi İslam dünyasıyla ilişkisini iyi tutmaya devam edecek ve bu ilişkiyi yeni dönemde diyalog çerçevesinde geliştirecek, ya da ABD'nin korosuna katılıp İslam'ın bir tehdit olduğunu söyleyecek, teröre karşı sürdürülen mücadeleye katılacak ve o da bir pay alacaktır.

Meselenin salt Almanya ile ilgili yanı, bu ülkenin geçmişinde ırkçılığın ciddi bir sabıka teşkil etmesidir. Eğer Müslümanlar üzerinde baskı yoğunlaşır ve sahiden "İslam ötekileştirilir"se, ırkçılık daha geniş kapsamda nüksedebilir. Bozulan ekonomi, daralan istihdam ve iş piyasasında ortaya çıkan rekabet, yabancılara karşı dipten gelen bir dalgaya yol açabilir. Bu açıdan Almanya çok daha duyarlı olmak durumundadır. Yahudi Cemaati Danışma Merkezi'nden Stephan J. Kramer: "-Kısa veya orta vadede bir tehdit bekliyor musunuz?" sorusuna şu cevabı veriyor: "Aramızda şöyle bir espri yapıyoruz: -Neyse ki, bu sefer sıra Türkler'de, biz ikinci sıradayız."

Tamamen Avrupa'ya özgü olmak üzere "İslam'la ilişkiler" in bu noktaya gelişinin hiç kuşkusuz dinî ve tarihî sebepleri var. Bu sebeplerin geçmişi çok derinlere dayanır. Endülüs, Haçlı savaşları ve Osmanlı unutulmuş değil. Müslümanlarla Avrupa arasında tarih boyunca savaşlar olmuştur. Toplumsal hafızanın bütün kodlarında İslam, sadece bir "öteki" değil, "ötekileştirilmiş bir tehdit" olarak yerleştirilmiştir. Avrupa, kendinden başka din gruplarına ve kavimlere bir türlü "salt öteki" olarak bakamıyor; mutlaka ötekileştirip kendisiyle arasında bir karşıtlık ilişkisi yaratıyor. Şimdi de neredeyse bir bütün olarak Batı, Sovyet Sisteminin yıkılmasından sonra bugünkü varoluşunu "ötekileştirilmiş İslam imajı" üzerine

kuruyor. Bunun hiç kuşkusuz, yeni politikaların oluşturulması sürecinde derin etkisi var.

Ancak burada bir noktayı gözden kaçırmamak lazım: Geçmişte her ne kadar Hıristiyan Avrupa, İslamiyet'i meşru ve Tanrı'nın mesajını içeren hak bir din kabul etmemişse bile, bugünkü yeni kutuplaşma "İslam-Hıristiyan karşıtlığı"na dayanmıyor. Geçmişten tevarüs edilen kodlar, yeni bakış açısının teşekkülünde sadece etkileyici rol oynuyor. Avrupa'da genel olarak Hıristiyanlığın eskiden olduğu gibi katı bir İslam karşıtlığı içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. "İslam karşıtlığı"na dayalı Hıristiyan tutum daha çok Amerika'da söz konusudur. Karşıtlık Aydınlanma ile oluşturulan paradigmanın kendisinden kaynaklanıyor.

Avrupa büyük ölçüde, modern değerler ve kültürü üzerinden Hıristiyanlığı değil, kendisinin de içine hapsoldüğü nihilizmini empoze ediyor, hatta ihraç ediyor. Buysa, kitlelerin hayatında bilinçli ve sistemli olmasa da agnostizm ve materyalizme dayanan, Tanrı'ya karşı duyarsız, dine karşı aldırışsız bir nihilizmdir.

Almanya'da Hıristiyan gruplar, devletle ortak çalışan partnerler durumundadır. "Almanya'ya özgü sekülerlik" bir kontratın ürünüdür, Fransız tipi laiklikten farklıdır. Devlet, kiliseleri birçok konuda ortak işler yürüttüğü ortaklar olarak kabul eder ve çok geniş alanlarda kiliselerle işbirliği yapar. Ama yine de kiliselerin durumu pek iyi sayılmaz. Protestan Kilisesi Merkezi (EKD)'den Martin Affolderbach'ın verdiği bilgilere göre, Katolik ve Protestan kiliselerine kayıtlı olanların oranı yüzde 70'ler civarında olsa bile, Kilise'ye devam edip ayinlere katılanların oranı yüzde 5 ila 10 arasında değişmektedir. Devletler de politik kararlarında Kilise'yi referans almıyorlar. Diğer bir nokta, hem Hıristiyan gruplar hem Yahudi cemaati, Müslümanlar'a yönelecek bir baskının günün birinde onları da kapsayıp kendilerine zarar vereceği korkusunu yaşıyorlar, bunu dile getirmekten çekinmiyorlar.

Bu temel husus, sorunun üçüncü boyutuna işaret ediyor ki, bu da doğrudan paradigma ile ilgili bir konudur. Öteden beri altını çizdiğim bir nokta var: Modernite ve onun bir ürünü olan modern devlet özünde totaliterdir. Biz modern devletin kaba totalitarizmini faşizm ve komünizmde gördük sadece. Oysa Hegelyen felsefenin öbür yorumu olan liberal devlet de aslında totaliterdir. Açıkça otoriter olmadığından ve yöntemlerini rafine araçlarla yürüttüğünden çoğu kişi Batılı demokrasilerin siyaset yanında kültürel ve toplumsal çoğulculuğa da elverişli olduklarını zanneder. Bu, büyük bir yanılgıdır. Fransız devriminin temel varsayımlarından ve Aydınlanma ile beslenmiş modern devletin bütün biçimlerinden sadece siyasal çoğulculuk çıkabilir ancak. Gerçek çoğulculuk, bir sistemin siyaset yanında kültürel ve toplumsal farklılıkları temel bir veri aldığında ve bunu kamusal alana ve hukuk sistemine yansıttığında mümkün olabilmektedir.

Avrupa büyük ölçüde, modern değerler ve kültürü üzerinden Hıristiyanlığı değil, kendisinin de içine hapsoldüğü nihilizmini empoze ediyor, hatta ihraç ediyor.

Fransa'da Stasi Raporu ve Cumhurbaşkanı Chirac'ın başörtüsü ile diğer dinlerin sembollerine ilişkin yaptığı tavsiye ile sonuçta çıkan karar bunun tipik bir kanıtı oldu. Farklılığının altını çizen gerçek bir aktör kamusal alana ortak olma talebiyle ortaya çıktığında, Fransız cumhuriyeti, bütün yaldızlı lafları bir kenara bırakıp laisizmi demokrasinin önüne geçirmekten çekinmedi. Bu çok da kötü sayılmaz. Çünkü tarihi devirlerden yeni bir devre girdik. Müslümanlar, dinlerinin referanslarından ve tarihî tecrübelerinden istifade ederek hem laikliği laikleştirecekler hem de hiç kimsenin kuşkusunu olmasın gerçek bir demokrasiyi kuracaklar. Hak ve özgürlükler mücadelesinde öncülük şimdi İslam dünyasındadır. ■